

Kor-társak

Néhány mozzanat egy irodalmi folyóirat hatvanas évekbeli tevékenységéhez

Bevezetés¹

A tét óriási volt a berendezkedő, konszolidálódó kádári hatalom számára az 1956-os forradalmat követő években: megnyerni a társadalom többségének legalábbis beletörődő közreműködését, együttműködését. Ehhez hitelesnek tűnő és kézzelfogható engedményeket és eredményeket kellett felmutatni, bizonyítandó, hogy az új rezsim valóban más stílust és részben másfajta tartalmat jelent a korábbiakhoz képest, persze megtartva-megőrizve a rendszer alapvető jellegéből következő vonásokat, tartalmakat, elvárásokat.²

Az 1956–1957 fordulóján, illetve 1957 nyarán vezetőtestületi párthatározatokban³ megfogalmazott ún. „kétfrontos harc” kijelölte a kádári vezetés szándékait, és elhelyezte az akkori megfogalmazás alapján a „jobboldali revizionista osztályárulás” és a dogmatikus sztálinista bűnök elutasításával egy józan, kiegyensúlyozott, kiszámítható és kompromisszumokra hajlandó mezőbe a kádári vonalat és egyúttal Kádár személyét is. A kádári hatalomnak a társadalmi kiegyezésre hajlandó szövetségi politikája garancia lehet(ett) arra – legalábbis a szándékai szerint –, hogy nem ismétlődnek meg az ötvenes évek bűnei, amelyek úgymond foltot ejtettek a „forradalmi munkásmozgalom” eredendően tiszta szándékain, törekvésein.

A forradalom utáni megtorlások éveiben minden oldal „fogást”, illetve pozíciót keres, a hatalom, illetve az ellenállás különféle lehetséges formáit kereső szellemi értelmiségi csoportok is. A hatalom részéről a Nagy Imre körül 1953–56 között kialakult mozgalom újjáéledésének, a különböző rendszerellenzéket jelenthető „népi”, „nemzeti kommunista”, „urbánus” irányzatokat képviselők szélesebb összefogásának lehetősége jelentett fenyegető realitást a kádári konszolidációval, a hivatalos irányvonalat képviselő népfrontos tartalommal, keretekkel szemben.

Ezt érzékeltetik az 1958 és 1961 között keletkezett állambiztonsági jelentések, értékelések is, amelyek az Írószövetség feloszlata⁴ óta a legjelentősebb ellenzéki megmozdulás veszélyére és tényére hívják fel a figyelmet, az ún. „Tompá-társaság” összejövetelével kapcsolatban: *„Céljuk újra létrehozni az 1954-es ellenzéki frontot a kommunista-népi-urbánus vonal mentén, beilleszkedve kisebb kompromisszumokkal a kulturális életbe, irodalmi konszolidációba és ezzel a politikába is”* – olvasható a Hollós Ervin alezredes által készített értékelő jelentésben.⁵

A hatalom részéről már 1957 augusztusában megfogalmazták a politikai és ideológiai elvárásokat az írók felé, amelyek egy több stációs folyamatban jelentették a „kiegyezés” kereteit a párt és az értelmiség között.⁶ A „népi írók” szerepének, helyének hivatalos megítélése volt az egyik legjellemzőbb döntő momentum ebben a folyamatban.⁷

„Az írók és a hatalom közötti megegyezésnek mint minden kényszerű egyezésnek egyaránt volt negatív és pozitív következménye is. S mint minden alkupozícióban, itt is általában az erősebb – ez esetben az MSZMP – akarata érvényesült. Sok író mély csalódást érzett, amikor behódolásuk után sem változott letartóztatott társaik helyzete [...] Megindult viszont az új irodalmi folyóirat, a Kortárs, a szektás-balos irányvonal követői pedig háttérbe szorultak.”⁸

A Déry Tibor által Szirmai Istvánhoz írott 1960. júniusi levélben⁹ megfogalmazottak jól illusztrálják a társadalmi kiegyezés tartalmi határait. Nem akar politikai szerepeknek,

elvárásoknak megfelelni, dolgozni szeretne íróként. Szirmai következtetése: segíteni kell Déryt, hogy közelebb kerülhessen a szocialista valósághoz, eltávolodva az időtlen, általános humanizmustól. Egzisztenciális lehetőséget biztosítanak (fordítási megbízások, szerkesztői munkák), de eredeti írásait csak akkor adják ki, ha azokban szembe mer nézni az „ellenforradalommal” és saját tevékenységével. Déry Tibor 1963 márciusában levélben köszönte meg Kádárnak büntetése¹⁰ törlését: „*Most olvastam elkésve az amnesztia¹¹ hírét. Hálásan és megindultan köszönöm Önnek és a pártnak, ezt az elhatározásukat. Igaz tisztelettel híve: ...*”

Simon István és a Kortárs

1964. január elsejétől az addigi főszerkesztő, Király István helyére Simon Istvánt¹² javasolják az illetékesek a *Kortárs*¹³ élére. Azt a Simon Istvánt, aki addigra már tehetsége, adottságai, az addig megjelent műveinek kritikai fogadtatása alapján beteljesítette a vele szemben támasztott irodalmi-esztétikai elvárásokat.¹⁴

A „fényes szelek”¹⁵ nemzedékének halk szavú (konfliktusokat nem látványosan kezelő, de ha a helyzet úgy kívánja, azokat felvállaló) képviselője egy sokszínű, befogadó, vitatkozó és „kapcsolatteremtő Kortárs” megvalósításán fáradozott (kapcsolatteremtést az irodalom és a remények szerint mind szélesebb olvasótábor között).¹⁶ 1969 elején így írt erről: „...minden jószándékú, új törekvésnek – még akkor is ha valamilyen szempontból nem illeszkedik a hivatalos kultúrpolitika által megfogalmazott irányvonalhoz – teret próbál biztosítani, hiszen ha kizárnának írói csoportokat, más véleményeket akkor a fejlődésüket sőt megjelenésüket lehetetlenné tennék.”¹⁷ Fontos volt a *Kortárs*ban megjelenni a folyóirat közéleti súlya, elfogadottsága miatt.

Gyűjtőhelynek szánta a *Kortárs*t Simon István, amelyben megfér egymás mellett Cseres Hideg napokja, Lukács Leninről, Fájának Krúdyról írott tanulmánya, Diószegi István első világháborúról szóló írása az ún. új gazdasági mechanizmus vagy a marxista filozófia vitasorozataival.

Olyan menedéknek is tervezte, ahol nincs éles kulturális és mentális határvonal a „népi” és az „urbánus” irányzat között. „*Soha nem volt bennem olyan érzés, hogy ez urbánus, amaz meg népi...*”, mondja Bertha Bulcsunak egy 1972-es beszélgetés alkalmával.¹⁸ Ez a törekvése találkozott az akkori kultúrpolitikai célokkal, elvárásokkal is: „*A Kortárs fokozatosan szüntesse meg korszerűtlenné vált irodalomcentrikus jellegét és alakuljon át közéleti igényű társadalmi, kulturális-művészeti folyóirattá. Egyrészt világjelenség, hogy az un. »tiszta« irodalmi folyóiratok lassanként eltűnnek, másrészt – s ez a leglényegesebb – a fent javasolt profil-átalakítást megköveteli kulturális forradalmunk is*” – áll egy az MSZMP KB Kulturális Osztálya által 1965-ben készített jelentésben.¹⁹

A kádári konszolidáció kulturális életének ideológiai elvárásait 1964 áprilisában megfogalmazó másik dokumentum szerint: „*Megnőtt az alkotási kedv, sok új művet adnak ki. Sok irányzat jelentkezik. Erősödött a szocialista realizmus bázisa, szorosabb a kapcsolat az étellel, a kádári konszolidáció folyamatával [...] A párt politikájának alapján fejlődik a kulturális élet. Az írók és művészek nagy része elfogadta ezt a politikát. Politikai egyetértés abban, hogy nem kívánják vissza a kapitalizmust, helyeslik a békés egymás mellett élés politikáját, elfogadják a szocialista építés sok elemét. Ennek ellenére kispolgári, polgári nézeteket képviselnek még néhányan az írók közül (szabadságjogok, nemzeti kérdés). A szocialista embernevelés eszköze az irodalom és a művészetek. Nem szabad szembeállítani a néphatalommal, politikai hatalom törekvéseivel, azaz a társadalmi szerepét nem állíthatják szembe a nép törekvéseit kifejező, képviselő politikai hatalommal. Nem lehet feladata az ellenzéki nézetek képviselete az „elidegenedett hatalommal szemben”.*”

A »szocialista realizmus« nem stílus irányzat, hanem olyan alkotói módszer, amely mozgásban fogja fel az életet, annak ellentmondásait, az új és a régi harcát [...] Megpróbálják torzítani tartalmát elvtelen kiszélesítéssel (bevonva dekadens, kispolgári irányzatokat is.)

Melyek ezek? A „kapitalista társadalom ideológiájára jellemző szkepszis a társadalmi haladással szemben, céltalanság, távlattalanság, szorongástudat... Harmadik út képviselője, apolitizmus, a hatalom és az irodalom szembeállítása. Város és falu szembeállítása, paraszti élet idealizálása. Másik oldalon a forradalmi türelmetlenség, ill. az életszínvonal emelése és a kispolgári gondolkodásmód összekapcsolása [...] A szocialista irodalom alapvető feladata, hogy a történelmi-politikai gyakorlat ellenpéldája alapján művészi ellenpéldát is állítson a polgári irodalom pesszimista szemléletével szemben. Annak ellenére, hogy egyes recenziókon túlmenően eredményeket ért el és megszabadult bizonyos »protokolláris előítéletektől« az irodalomkritika a »helytelen jelenségek ellen nem folytat eléggé elvi harcot«. Erősíteni kell a marxista kritikusok egységét, vitát indítva a szocialista realizmus jegyében született alkotásokról. A folyóiratoknak meg kell szabadulniuk a »nagy nevekben való gondolkodás fétisétől«, támogatva a fiatal szocialista művészi kezdeményeket.”²⁰

Egy évvel a fenti idézett tézisek megfogalmazása után már az élet igazolta a folyóirat-szerkesztés ideológiai ingoványos talaját. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) javaslata szerint „Köpeczi és Aczél elvtársak tegyenek 10 napon belül javaslatot arra vonatkozóan, hogy miképpen reagáljunk Illyésnek a Kortársban megjelent két ellenséges versére”.²¹

Egy 1965. szeptember 17-i dátummal ellátott levélben Simon István lakonikus tömörséggel, tényyszerűen foglalta össze észrevételeit és indokait, a kifogásolt versekkel kapcsolatban: a *Somfi úr* c. vers esetében az antiszemitizmus vádjával szemben tisztázza, védi meg Illyést, a *Számadó* c. versnek pedig a „jégverés csöpülte nyáj” esetleg félreérthető és veszélyes értelmezésekre okot adó képi világát magyarázza.²² Már 1965 elején a KB Kulturális Osztálya is foglalkozott az irodalmi folyóiratokban jelentkező úgynevezett „káros jelenségekkel”, kiemelten a *Kortárral* és az *Új Írással*. Csák Gyula *Békesség a bűnösöknek* c. drámája, Szakonyi Károly *Ködben a tavon* c. elbeszélése, Csoóri Sándor *Iszapeső*, Pintér Tamás *Láncreakció* c. elbeszélései, Veres Péter *Mi van a faluban* c. visszaemlékezése a feljegyzés szerint alkalmasak a felszabadító Vörös Hadsereg és a román hadsereg, illetőleg a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok lejáratására, sértik az irántuk tanúsítandó testvéri érzületet és a történelmi igazságot is.²³

De már ezt megelőzően is az APB 1965. február 24-i ülésén tárgyalták a KB Kulturális Osztályának javaslatát a folyóirat átalakítására vonatkozóan (fokozatosan szüntesse meg „korszerűtlenné vált irodalom-centrikus” jellegét, és alakuljon át közéleti igényű társadalmi, kulturális-művészeti folyóirattá. Az indoklás szerint világjelenség, hogy a tiszta irodalmi folyóiratok eltűnnek, másrészt a profilátalakítást megköveteli a „kulturális forradalom” is. Ezzel a színvonal-emelkedés is biztosított lehet, mert szélesebb választékból szerkeszthetnek a folyóirat illetékesei, szuverénebb módon, nem kiszolgáltatva a különböző minőségű kéziratoknak), amellyel a Bizottság egyetértett. A szakmai és politikai-ideológiai irányítást a Minisztérium végezze. A javaslat alapján a fő elv a szélesebb tájékoztatás, megszüntetve az irodalomcentrikusságot (természettudományos, társadalomtudományos írások közlése). Káros jelenségek elleni fellépés: a „teljes valóság feltárásának jelszavával nem kívánt tartalmú írások jelentek meg.

Az évtized végére a bírálatok esztétikai-kritikai vonala, megfogalmazása kiegészül egyértelműen politikai elvárásokkal: „Csökkent a folyóirat irodalmi érdekessége, vonzereje. A filozófiai-szociológiai tanulmányok bár fontos társadalmi kérdéseket feszegetnek, politikai összképük nem szerencsés, nem derül ki, hogy a szerkesztők hova

akarnak eljutni ezekkel a vitákkal” – áll a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztályának feljegyzésében az 1968-as évet értékelve. Túlságosan eklektikus, az elméleti tevékenysége karakter nélküli, olvashatjuk a Rátkai Ferenc²⁴ által aláírt dokumentumban. A feljegyzés szerint néhány publikáció – Sánta Ferenc olvasónaplója, Lukács-interjú, Márai-cikk – fölveti a szerkesztés fokozott politikai felelősségének kérdését.

A megszorodó bírálatokra (elsősorban a folyóirat kritikai tevékenységével összefüggésben) Simon részletes feljegyzésben reagált 1968 áprilisában: *„Az Írószövetség egyetlen hivatalos orgánuma a megnövekedett írói igényeknek egyre nehezebben tud eleget tenni, s ez a bonyolultabb szerkesztőségi munkát megkívánó helyzet több problémára hívta föl a figyelmünket az utóbbi esztendőben. Az a helyes irodalompolitikai törekvés, hogy az írói egyéniség szabadon bontakozhasson ki és a szocialista irodalom keretein belül minden jó szándékú új törekvés helyet kapjon – hovatovább épp az egyes jól körülhatárolható irányzatok fokozódó igénye miatt – szinte a saját profilunk kialakításának gátjává vált az elmúlt egy-másfél évben. Nem engedhetjük meg ugyanis magunknak, hogy a mi törekvéseinktől eltérő, de ugyanakkor mégis szervesen irodalmunkhoz tartozó írói csoportokat teljesen kizárjunk a lapból, hiszen megjelenésüket illetve az alkotók szempontjából a fejlődésüket majdnem lehetetlenné tennénk.”*²⁵

A kezdetekben a *Kortárs* sikeresen alakította ki egyéni arculatát – társadalmi érdeklődésű realista irodalom propagálásával –, de megváltoztak az erőviszonyok, és több olyan tendencia is létjogosultságot kapott, melyekkel szemben épp a folyóiratnak kellett volna kritikusan fellépni. Az Írószövetségnek mint az egész irodalmi élet megjelenítőjének az orgánuma látszólag hasonló szerepet kell hogy betöltsön: teret biztosítani minden modernista áramlatnak. A vádat, hogy akadémikus, konzervatív a folyóirat azzal a ténnyel cáfolja, hogy minden jelentős visszhangot kiváltó irodalmi mű a *Kortársban* jelent meg (*Húsz óra, Tóték, Hideg napok, Irgalom*). A sikerekből következő figyelem miatt megnőtt a publikálás „presztízse”, rang lett megjelenni a folyóirat oldalain. Nyomasztóan megnőtt a kéziratok száma (ezzel együtt a szerzők makacs igénye, hogy mindenképpen meg kell jelenniük). Simon főszerkesztőként a realista valóságtól elszakadó „modernizmus” elleni kritikai fellépést látja veszélyben, amely „felhívítja” az addigi (eredetileg felvállalt) koncepciót.²⁶

Az 1968. évről készített főszerkesztői értékelésben Simon megerősítette, illetve kiegészítette a fentieket.²⁷ Álláspontja szerint egy irodalmi folyóirat vizsgálatát két szempont határozza meg: milyen szerepet játszik az irodalmi életben, és mennyire tud kapcsolatot kialakítani, megteremteni az olvasóközönséggel. Hangsúlyozza, hogy minden *„jószándékú törekvésnek teret kell biztosítani, nem szabad teljesen kizárni szervesen irodalmunkhoz tartozó csoportokat”* (mert ezzel megjelenésüket, alkotói fejlődésüket majdnem lehetetlenné tennék). *„Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy nemzedékek nem egységesek, sok törekvés és út fut párhuzamosan még egy-egy nemzedéken belül is, természetesen egymás mellé kerülnek a lapban is, hiszen a Kortárs eleve gyűjtőhelye kell, hogy legyen a legizgalmasabb publikációknak.”* A főszerkesztő tematikus összegzése alátámasztja a heterogén tartalmi öszkőpet az évfolyamra vonatkozóan.

A feljegyzés végén a népszerűségből adódó nehézséget érzékelteti a főszerkesztő: *„...az új feladatok mind bonyolultabb munkára kényszerítenek bennünket. Nem csak a tavalyi év, már az idei is fölvetett néhány problémát, melyekkel továbbra is komolyan számolnunk kell.”*

1969 tavaszán készült minisztériumi feljegyzés kritikusan formált véleményt a folyóirat előző évi tevékenységével kapcsolatban.²⁸ Az irodalmi anyagot egészében *„jelentéktelenebb, szürkébb”* jelzőkkel minősíti az előző évekhez képest (ezzel csökkent az irodalmi érdekessége, vonzereje). A filozófiai-szociológiai tanulmányokat érdekesebbnek tartották a vita résztvevői, megjegyezve ugyanakkor, hogy a *„politikai*

összképük nem szerencsés, illetve nélkülözik a folyóirat közvetlen érvényességi körébe tartozó irodalmi, művészeti problémákat.” Néhány publikáció közlése – Sánta olvasónaplója, Lukács-interjú, Gyergyai Márai-cikke – pedig az egy évvel korábbi vélekedéshez hasonlóan ismét „felveti a szerkesztés fokozott politikai felelősségének kérdését.”²⁹

A párt központi apparátus illetékes osztálya (TKKO) által 1970 nyarán készített jelentés a folyóirat „eklektikusságának” problematikáját összegezte.³⁰ Az Óvári Miklós által készített dokumentum a pozitív elismerés mellett („...a teljes magyar irodalom teljes mezőnyének fóruma [...] minden érték havonta megjelenő antológiája [...] a szerkesztőség láthatóan a legfiatalabbak megjelentetésével kíván „frissíteni” s csak helyeselhető, hogy közülük azokat szerepelteti gyakrabban, akik mentesebbek társaik modernkedő avantgardizmusától...”), a teljességre törekvésből következően az „orientáló” funkciót hiányolja. Ez utóbbi szempontjából a kritikai tartalom meghatározó, amelyben a „zavaró elemek a szakszerű szerkesztés hiányosságai miatt kirívóbbak [...] a kritikai rovatból még kevésbé tetszik ki milyen irodalmi-művészeti irányt kedvezményez a folyóirat”. A „kritika” kritikájának lényege a bíráló szerint, hogy nem eléggé egyértelmű, következetes a folyóirat szerkesztősége által felvállalt „társadalmi érdekű realizmus” értelmezése, illetve nem eléggé polemikus a kifogásolt irodalmi jelenségekkel szemben. Egyértelműen pozitív értékelést kapott – néhány kifogásolt jelenség ellenére – a Kortárs társadalomtudományi („közéleti”) rovata.

A jelentés alapján megfogalmazott következtetések lényegében helyes profilnak tartják az összefogó-reprezentáló tartalmat, hangsúlyozva a „szocialista realista irodalom” határozottabb vállalásának szükségességét. A közeli jövő szempontjából a jelentés fontos megállapítása a szerkesztőség (szakmai és ideológiai) megerősítése.

„Az illúziómentes történelemszemléletet szorgalmazó véleményekkel szemben a Kortárs inkább a nemzeti hagyományok fokozott megbecsülését helyezi előtérbe, „ez csak helyeselhető” – fogalmaz az idézett jelentésben Óvári Miklós³¹ 1970-ben. A hagyományörzés szándéka azonban – folytatja – nem egyszer a retrográd nézetekkel szembeni kritikátlansággal párosult, a történelmi haladás objektivitását tette kérdésessé, illetve körvonalazatlan érzelmi alapon sürgette az azonosulást történelmi hagyományaink egészével. A társadalmi kérdésekkel foglalkozó tanulmányok, interjúk vitatható politikai-ideológiai felhangokat kaptak a jelentés írója szerint.

Nem meglepő, hogy ezek után kijelölték a Kortárs irányvonalát természetesen a „jobbítás” szándékával. A kívánt irányvonal legfontosabb elemei: Szelektálni kell az irodalmi anyagot, szakszerű szerkesztéssel határozottabban kell kifejezésre juttatni a realista, szocialista irodalom vállalását. A társadalomtudományi értékű cikkek, tanulmányok közlésénél nagyobb körültekintéssel kell eljárni, biztosítani kell a helytelen nézetek kritikáját a kialakuló viták elvszerű szerkesztői kézben tartását.

A Kortárs körül kialakult egyre kritikusabb észrevételek, illetve az abból levont következtetések egyértelmű változás felé terelték az eseményeket. 1970 tavaszán – összefüggésben az utóbbi értékeléssel is – Pándi Pál³² szerint „nem második hanem első ember” kell a szerkesztőségbe (legyen az akár Simon István is, és a minisztériumnak „néhány kommunistát be kell vinni a laphoz”). Köpeczi Béla³³ Óvárihoz írott észrevételében már egy régi megoldási javaslat mellett érvelt: „Régebben kísérlet történt arra, hogy a lapnál – miután az Írószövetség folyóirata – szerkesztőbizottság működjék. Véleményem szerint meggondolandó, hogy ha nem is egy széleskörű szerkesztőbizottság, de legalább egy 3 tagú vezetés irányítsa a lapot. Ebbe a kis bizottságba be kellene vonni egy kritikust és a társadalomtudomány egy képviselőjét.” Hasonló álláspontot képviselt Darvas József³⁴ is: „A Kortárs szerkesztőségében feltétlenül kell a főszerkesztő mellé egy elméletileg jól »megpatkolt« helyettes. De másféle erősítés is ráfér a szerkesztőségre. És tető alá kell hozni végre a szerkesztőbizottságot.”³⁵

A kritikai rovat köré épülő bírálatok miatt 1971-ben a Simon hosszabb jelentésben, részletesen összegezte a rovat helyzetét,³⁶ hangsúlyozva, hogy a megnövekedett feladatok mellett a változatlan – és „kritika-szakmailag” nem megfelelő – létszám nem biztosíthatta a megfelelő színvonalú munkát. Simon érzékletes példáján keresztül válhat ismét világossá a kulturális, esztétikai törésvonal, amely részben nemzedéki eltérésekből adódóan generálhatott vitákat: *„A művelődéspolitikai nyilván nem a modernista irányzatokat helyezte célkitűzései előterébe, a valóságban mégis, különösen a fiatalokra vonatkozóan, a közösségi értelemben teljesen elvékonyított, művészileg nagyon vitatható stílusok, felfogások kaptak nagyobb hangsúlyt a kritikai életben. E jelenséggel szembeni ellenállás és kritikai megnyilvánulás – ahogy a Kortárs körüli hangulatkeltésekből is jól látható – már-már a konzervatizmus vádját, a nacionalizmus és más jelzőket kapta az inkább polgárinak, mint szocialistának nevezhető kritikusi közvéleménytől.”* A főszerkesztő azzal (az egyik értékelésben már korábban kifogásolt) portrészorozattal támasztotta alá a véleményét, amelyben a nagy írónemzedék tagjait mutatták be.³⁷

Magyarországon 1971-ben egy tucat irodalmi-közéleti-kulturális folyóirat jelent meg több mint kétmillió példányszámban.³⁸ 1971 szeptemberében még Simon István a főszerkesztő, októbertől viszont Kovács Sándor Iván³⁹ lett a *Kortárs* felelős szerkesztője.⁴⁰

¹ Eddigi publikációim témáihoz, kutatási területemhez (baloldaltörténet, szociáldemokrácia-/szocializmuskérdés, eurokommunizmus, Peyer-kérdés) képest kicsit eltérő és egyszeri ez a mostani írás (az időszak tekintetében van kapcsolódás a Kádár-korszak miatt). Egyszeri, mert nem vagyok irodalomtörténész, de a névazonosság nem véletlen: édesapám közéleti tevékenységének egy kis szeletét kívánom bemutatni, érzékeltetve a korszak kulturális harcainak tartalmát. (Teljesebb és bizonyos tekintetben pontosabb lehetne a kép, ha betekintést nyerhettem volna [egy évtizede] az Aczél-hagyaték „zárt” részébe is, feltételezve, hogy sok megérzésemet igazolhatta, „dokumentálhatta” volna. Így csak – dokumentumokkal alá nem támasztható – szóbeli közlések alapján nyerhettem képet az „aczéli kultúrpolitika” apámmal kapcsolatos egyes mozzanatairól. Ezért ezek közlésétől eltekintek. (Ezzel összefüggésben Molnár Géza – író, „írószövetségi barát és kolléga – 1986-ban megjelent visszaemlékezése sokatmondó: *„Varsóban voltunk, a delegációnak Dobozy is, Simon Pista is tagja volt. Pista – szokás szerint – belekanyarodott az éjszakába, aggodalommal gondoltam a reggelre. Tárgyalóasztalhoz kell ülnünk. Az Europejszkijben laktunk, úgy beszélünk meg, a hallban találkozunk fél kilenckor, s együtt megyünk reggelizni. Dobozyval pontosan érkeztünk, kicsit vártunk, aztán elindultunk az épület másik szárnya felé. Útba esett a kávézó, hol italokat is mértek, Pista ott ült magányosan, sörözött, az asztal lábánál hét üres üveg sorakozott, fajsúlyos bajor exportsörök üvegei. Reggel fél kilenckor, hét üres sörösüveg. Úristen! Leültem mellé. Pista hagyd abba, mért csinálod, nincs ennek értelme. Vad dühvel, ököllel az asztalra vágott, minden erejét beleadva, úgy, ahogy csak a gyűlölet örvényeiből felmerülő paraszti tudnak fát repeszítő ütéssel a kocsmaasztalra sújtani. – Az a bitang!... Azt hiszi, hogy engem elintézhet!... De majd én megmutatom neki, az anyja betyár istenit!...”* (Molnár, 1986.)

² *„A véleményeltéréseknél nekünk abból kell kiindulnunk, hogy az eltérő véleménnyel fellépő ember szándéka tisztességes, együtt kell megvitatnunk a véleményeket, hogy hamar egyetértésre jussunk abban, amiben egyetértésre kell jutnunk, hogy ne okozunk a népnek felesleges vívódást, anyagi veszteséget a fejlődésben...”* A szocializmus szempontjából nem hasznos, ha parancsszóval vezetik a pártönkívülieket – fogalmazta meg a korszak névadója a társadalmi kiegyezés „filozófiáját” 1958-ban a HNF október 4-i ülésén. MOL M-KS 288.f.11.cs. 380. ö. e. Egy másik nagyon jellemző kádári kijelentés ebből az évből: *„Aki nem szereti pártunkat, kormányunkat, politikánkat, azt senki sem fogja kényszeríteni arra, hogy vasárnap a piac főterén dicsérje [...], ha nem szereti, nem szereti, az ő privát ügye. Majd megszereti. Máris szokik hozzá...”* Láng Gépgyár-i felszólalása október 15-én. MNL OL M-KS 288.f. 21.cs. 1958/6. ö. e.

³ MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság december 2–5-i ülése. MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. február 12-i ülése. MSZMP jegyzőkönyvek I., 1993., MSZMP jegyzőkönyvek II., 1993.

⁴ Az Írószövetség tevékenységét 1957. január 17-én függesztették fel, elsősorban az 1956. december 28-án elfogadott határozat tartalmára hivatkozással. Ständeisky Éva: *„Az írók és a hatalom.”* Bp., 1956-os Intézet, 1996: 191–200.

⁵ A Tompa-társaság tevékenységéről Ständeisky, 2005: 369–385. Hollós javaslatai jól érzékeltetik a hatalom részéről bevethető eszközök sokszínűségét: a lojalitásra hajló, arra képes írókkal való baráti és kevésbé baráti

beszélgetésektől az őrizetbe vételig terjedően. Veres Péter, Illyés Gyula és Németh László esetében belügyminiszteri invitálást, illetve figyelmeztetést tart szükségesnek a jelentés aláírója. ÁBTL 3.1.5. O-11803/1-2.

⁶ A viszony konszolidálásában fontos szerepet játszott a magyar eseményekkel kapcsolatban készült ENSZ-jelentés elleni tiltakozás felvállalása a magyar írók részéről (Simon István neve is megtalálható az aláírók között). Erről a folyamatról és erkölcsi, etikai hatásairól részletesen Standeisky, 1996: 275–287.

⁷ Az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról. Az értékelést és a reagálásokat lásd részletesen: Standeisky, 1996: 376–388. Veres Péter 1958. januári, Aczélhoz írott leveléből kiderül, hogy elfogadta a népi írókkal kapcsolatban megfogalmazott értékelést (a „jövőben ehhez tartom magamat”), és kinyilvánítja, hogy nem kíván közéleti (politikusi) szerepben fellépni (írni szeretne elsősorban). „*Nem én akartam pártelnök, földosztó tanácselnök és miniszter lenni. Híttak, küldtek és én jöttem és mentem ahova kellett...*” MTA Kézirattár – Aczél-hagyaték (6032/14-2 46. fol.). Ugyanitt található Köpeczi Béla feljegyzése Illyéssel 1958 áprilisában folytatott beszélgetéséről. Illyés visszautasítja, hogy a népi írókat passzivitásra buzdította volna, emigráns folyóiratokban megjelent verseiről kijelenti, hogy ezeket a lapokat nem ismeri, ettől függetlenül Cs. Szabó Lászlóval baráti kapcsolata. Azért nem tiltakozott a közlések ellen, mert nem tudott rólok. Az *Egy mondat a zsarnokságról* c. verséről kijelenti, hogy 1956 novembere előtt nem jelenhetett meg. Ő a szocializmus híve marad, dolgozni szeretne. Köpeczi megjegyzésére (műveinek újrakiadását korlátozzák, újakat nem adnak ki) közbeveti: ez fenyegetés akar-e lenni? Köpeczi megnyugtatója, hogy nem, de tisztán kell látni a helyzetet („nem egyes írók állásfoglalásán áll vagy bukik a magyar demokrácia”). Köpeczi következtetése: a kettős kötöttséget Illyés nem tudja felszámolni, a nyílt kiállástól igyekszik távol tartani magát. 1958 végén Aczél folytatott tisztázó beszélgetést Illyéssel, amelyet az író kezdeményezett a párt döntéshozói felé: „...dolgozni szeretne, irodalmunkat félti, nem az országot. Úgy látja, hogy »rothadt kispolgári értékek veszélyeztetik az igazi értékeket.«” Aczél következtetése: Illyés rugalmasabb, engedékenyebb volt. „*Hiúsága mozgatja, önmagát tartja a legnagyobb költőnek.*” (Aczél-hagyaték uo.)

⁸ A folyóirat első száma szeptemberben került ki a nyomdából, Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztésében. Standeisky, 1996: 287.

⁹ Szirmai feljegyzése Kádár János részére 1963. október 9. MNL OL M-KS 288.f. 47.cs. 733.ő.e.

¹⁰ Az 1957. október 25-én kezdődő perben Déry 9, Háy Gyula 6, Zelk Zoltán 3 és Tardos Tibor 1 év és hat hónap börtönbüntetést kapott. A perről és utóéletéről részletesen lásd Standeisky, 1996: 343–353.

¹¹ 1963. március 20-án fogadta el az Elnöki Tanács a rendeletet, majd a következő napon Kádár, mint a Minisztertanács elnöke, bejelentette az (általános) közkegyelmet az Országgyűlés előtt. Március 22-én hirdették ki a NET 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendeletét. Sipos, 2012: 150–190.

¹² Simon István (1926–1975) egy Sümeg melletti kis falu, Bazsi szülötte. A „fényes szelek” nemzedékének képviselője. Több irodalmi folyóirat munkatársa. Országgyűlési képviselő, az Írószövetség titkára.

¹³ 1957 szeptemberében jelent meg az első szám (az 1956-ig létező *Csillag* irodalmi folyóirat szerepét megújult formában és névvel folytatva), Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztésében. 1961 és 1964 között Király István felelt a folyóirat működéséért. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1963. április 8-i ülésén tárgyalták a folyóirat vezetésének kérdését. Simon István lett a főszerkesztő, a szerkesztő pedig Illés László. (Szirmai István egyeztetett Király Istvánnal ezzel kapcsolatban.) A Központi Bizottság Tudományos és Közoktatási és Kulturális Osztálya által már (szeptemberben) megfogalmazott előterjesztés szerint Király kérte felmentését, megnövekedett egyetemi teendői miatt. MNL OL M-KS 288.f. 41.cs. 12. ő. e.

¹⁴ „Egyszerűség”, „harmónia”, „természetesség” voltak a leggyakrabban előforduló kifejezések Simon István költészetének, költői munkásságának érzékeltetésére a kritikusok tollából az 1950-es évektől haláláig tartó 25 évben. Kossuth-díjas (1955) és háromszoros József Attila-díjas (1953, 1954, 1967).

¹⁵ A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (1946–1949) tevékenységéhez kapcsolódó fogalom, a szegény, hátrányos helyzetű (főleg paraszti származású) fiatalok nemzedékének jelölésére.

¹⁶ Ezt támasztja alá „Szűcs” fedőnevű ügynök 1964. márciusi jelentése is. A március 4-ét követő napokban együtt volt édesapámmal szülőfalujában, ahol a *Kortárs*sal kapcsolatos terveiről is beszélt vendégének a frissen kinevezett főszerkesztő. A dokumentumban olvasható rövid tájékoztatás alapján Simon István 2-3 évre tervezte tevékenységét, színvonalában az ország első folyóiratává kívánta emelni. ÁBTL 3.1.2. M-32800.

¹⁷ MNL OL M-KS 288. 36. cs. 1969./8. ő. e.

¹⁸ Bertha, 1972: 199–207.

¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 37. ő. e.

²⁰ A magyar irodalom és művészet ideológiai problémái (az ideológiai konferencia korreferátumának tézisei). MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 21. ő. e.

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 41.cs. 47. ő. e.

²² Az „igazoló jelentés” címzettje Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes. MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 47. ő. e. Aczél György (1917–1991) 1957 és 1967 között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1971-től a KB Kultúrpolitikai Munkaközösség elnöke. 1970-től 1988-ig az MSZMP PB tagja.

²³ „Csoóri Sándor Iszapesső c. riportja olyan ösztöndíj-támogatással született, amely a falu szocialista átalakulásának ábrázolását lenne hivatott segíteni” – olvasható a Köpeczi Béla által írt feljegyzésben. Csoórral kapcsolatban ösztöndíjtámogatásának megszüntetését és jövőbeni publikálásainak feltételeként minisztériumi illetékesek engedélyét fogalmazták meg mint szükséges retorziókat. MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 37. ő. e.

²⁴ Rátkai Ferenc (1930–2002) 1960-tól a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának előadója, majd osztályvezetője. 1970-től a KB TKKO munkatársa.

²⁵ „A Kortárs szerkesztőségében felmerült néhány problémáról.” MNL OL XIX-I-4-I-2.t.-k-48111-1968. (14. d.)

²⁶ Uo.

²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1968./8. ő. e.

²⁸ A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályán lezajlott vitán részt vett: Orbán László, Darvas József, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső, Fábian Gyula és természetesen Simon István. MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1969/8. ő. e.

²⁹ Márai Sándor 1948-ban hagyta el Magyarországot. 1989-ben hunyt el San Diegóban. A polgári életszemléletet képviselő munkássága és elvtelen kompromisszumot nem vállaló következetessége miatt a nyolcvanas évek végéig inkább a „tiltott” kategóriába sorolt író beemelése a kádári kultúrpolitika mezőjébe a hatvanas években provokatív mozzanatként volt értékelhető a hatalom részéről.

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1970./13. ő. e.

³¹ Óvári Miklós (1925–2003) 1966-tól KB-tag, 1970 és 1985 között KB-titkár.

³² Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus. Az *Új Írás* és a *Kritika* c. folyóiratok alapítója, szerkesztője, a *Népszabadság* munkatársa 1967 és 1985 között. Az ELTE-n tanszékvezető egyetemi tanár 1967-től 1983-ig (Régi Magyar Irodalom Tanszék).

³³ Köpeczi Béla (1921–2010) művelődéstörténész. Az MSZMP KB. Kulturális Osztályának vezetője 1963–1966. között. Az ELTE francia tanszékén egyetemi tanár 1965-től 1988-ig.

³⁴ Darvas József (1912–1973) a népi írókhoz tartozó író, publicista, politikus (1945–1956 között a Nemzeti Parasztpárt alelnöke). Az Írószövetség elnöke 1959-től. A *Kortárs* szerkesztője 1957 és 1959 között. A HNF alelnöke 1960-tól, az Elnöki Tanács tagja 1971-től haláláig.

³⁵ Feltételezhetően nem erősítette a főszerkesztő pozícióját az 1970 őszen-telén történt mozzanat sem. Tóth Lajos (a minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője) a novemberi számból kimaradt hangsúlyosabb szovjet-tematika hiányát kérte számon, erre reagálva Simon a nyomdai átfutás időtartamával magyarázta a kisebb súlyúra sikeredett blokkot („...szeptember első felében leadtuk a novemberi szám kéziratait, amikor még a kulturális eseménysorozatnak csak az előzetes programja volt ismeretes, de konkrétan se irodalmi, se színházi vagy zenei rendezvényről nem írhattunk, csupán a folyóirat lehetőségeihez mért kis összeállítást hozhattuk. Napló című rovatunkban Ferenczi László az örmény kulturális életről, Kun Miklós pedig az orosz demokraták és a magyar szabadságharc kapcsolatairól írt – szerintünk – színvonalas tanulmányt.” MNL OL XIX-J-4-I-2t-K-48240/1970. (18. d.)

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1971./34. ő. e.

³⁷ Többek között Németh László, Illyés Gyula, Déry Tibor, Lengyel József, Veres Péter életművét mutatta be a folyóirat 1966-tól kezdődően.

³⁸ *Kortárs*, *Új Írás*, *Élet és Irodalom*, *Nagyvilág*, *Kritika*, *Látóhatár*, *Alföld*, *Tiszatáj*, *Jelenkor*, *Forrás*, *Napjaink*, *Életünk*. A *Kortárs* létszámát tekintve a harmadik legnagyobb szerkesztőség volt (11 fővel, ebből csak négy személy volt párttag), átlagos havi példányszám tekintetében a negyedik helyen állt (13 350 db). MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 177. ő. e.

³⁹ Kovács Sándor Iván (1937) irodalomtörténész, kritikus. 1971-től 1982-ig a folyóirat főszerkesztő-helyettese, felelős szerkesztője, majd főszerkesztője.

⁴⁰ Édesapám gyakran emlegette – szinte kópés örömmel –, hogy Óvári majdnem mindig infarktust kapott, amikor kezébe vette a folyóirat frissen megjelent számát, illetve párhuzamot vont saját helyzete és a *Novij Mir* élén Tvardovszkij helyzete között: addig marad a *Kortárs* élén, amíg Tvardovszkij (utóbbi 1970-ben menesztették a szovjet folyóirat éléről). „A *Kortárs*sal bajok vannak, egyre több morgás-mérgelődés, éles és kellemetlen kritika hallható a lappal kapcsolatban. Mindennek a főszerkesztő, Simon Pista az oka. Keményfejű, önféjű, meghallgatja a kifogásokat, elmarasztalásokat, hajlékonynak, engedékenynek mutatja magát – aztán csinálja úgy mint addig. Híre jár, fönt azt mondják, félve nyitják ki a *Kortárs* új számát, minden lapban egy akna van elhelyezve. Egy ideig folyik a kötélhúzás, aztán ismétlődik a főszerkesztők körül mindig kialakuló szituáció. Egyszer csak elfogy a levegő, már az egész város beszéli, Simont leváltják, Simon megy a *Kortárs*tól, az aggastyán Lukács György magnóra mondott nyilatkozatait, melyek a *Kortárs*ban látnak napvilágot, szocialista országokból is támadások érik, kényes külpolitikai szituáció kerekedik, de más publikációkkal is baj van.” Molnár, 1986.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.5. Operatív dossziék
O-11803/1-2. „Ellenállók”
- 3.1.2. Munka dossziék
M-32800 „Szűcs”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f. MSZMP Központi Szervei iratai
11. cs. Információs anyagok vezetőtestületi tagok részére (1957–1989)
21. cs. Párt-és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztály) (1956–1989)
36. cs. Tudományos Kulturális és Közoktatási Osztály (1967–1988)
41. cs. Agitációs és Propaganda Bizottság (Társadalompolitikai Bizottság) (1962–1989)
47. cs. Kádár János titkársága (1957–1989)
- XIX-I-4-l Irodalmi Osztály (1958–1973)

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA Kézirattár)

- Aczél-hagyaték (6032/14-2 46. fol.)

Nyomtatásban megjelent források

MSZMP jegyzőkönyvei I., 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993.

MSZMP jegyzőkönyvei II., 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, II. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly. Budapest, Intera Rt., 1993.

Hivatkozott irodalom

Bertha, 1972

Bertha Bulcsu: Interjú Simon Istvánnal. *Jelenkor*, 3. sz. 199–207.

Molnár, 1986

Molnár Géza: Gyerünk Bazsiba. In *Pályatársak Simon Istvánról*. Veszprém Megyei Tanács.

Sipos, 2012

Sipos Levente: Az 1963-as általános közkegyelem. *Múltunk*, 2. sz. 150–190.

Standeisky, 1996

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 56-os Intézet.